

**WYŻSZA SZKOŁA FILOZOFICZNO-PEDAGOGICZNA
IGNATIANUM W KRAKOWIE
WYDZIAŁ FILOZOFICZNY
INSTYTUT FILOZOFII**

KRZYSZTOF GŁOWACKI SJ

**ANALIZA PORÓWNAWCZA
SYSTEMÓW WARTOŚCI ZHP I ZHR**

Praca licencjacka
napisana pod kierunkiem
ks. dra Leszka Gęsiaka SJ
z zakresu filozofii społecznej

Oświadczam, że przedłożona praca licencjacka nie narusza praw autorskich w rozumieniu ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. nr 24, poz. 83).

Kraków 2007

Spis Treści

Wstęp	3
1. Aksjologia w filozofii	5
1.1. Pojęcie wartości	5
1.2. Przegląd stanowisk aksjologicznych	6
1.3. Wartości w wychowaniu	8
2. Skauting i harcerstwo	10
2.1. Geneza skautingu	10
2.2. Program skautingu	11
2.3. Harcerstwo w Polsce	14
3. Analiza aksjologiczna dokumentów ZHP i ZHR	18
3.1. Statuty organizacji	18
3.1.1. Statut ZHP	18
3.1.2. Statut ZHR	19
3.1.3. Podobieństwa i różnice	20
3.2. Harcerskie programy wychowawcze	20
3.2.1. Podstawy wychowawcze ZHP	21
3.2.2. Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR	22
3.2.3. Podobieństwa i różnice	22
3.3. Sylwetka instruktora harcerskiego	23
3.3.1. System Stopni Instruktorskich ZHP	24
3.3.2. Regulamin Stopni Instruktorskich Organizacji Harcerzy ZHR	25
3.3.3. Podobieństwa i różnice	26
3.4. Wzorce osobowe zawarte w stopniach harcerskich	26
3.4.1. System stopni harcerskich w ZHP	27
3.4.2. Regulamin stopni harcerzy ZHR	27
3.4.3. Podobieństwa i różnice	28
3.5. Podsumowanie	29
4. Metafora drzewa - wnioski	31
4.1. Korzenie – historia i fundament	31
4.2. Pień – priorytety i sposoby działania	34
4.3. Owoce – wychowankowie organizacji	36
4.4. Podsumowanie	37
Zakończenie	38
Aneks	40
Bibliografia	43

Wstęp

W trakcie trzech lat studiów filozoficznych harcerstwo było mi bardzo bliskie i w znacznej mierze wpływało na kształt i sposób mojego studiowania. Praca w kole naukowym zajmującym się tą tematyką, a także przygoda i spotkania na szlaku były inspiracją do głębokich przemyśleń, często również do dyskusji na temat harcerskich ideałów. Ujawniały one bogactwo i różnorodność tradycji tego ruchu, lecz również podziały i pęknięcia, które istnieją pomiędzy organizacjami nawiązującymi do tych samych korzeni. Budziło to moje zdziwienie i ból – dlaczego pewne różnice mają stawać na przeszkodzie porozumieniu i przyjaźni zapisanej w Prawie Harcerskim? Te uczucia, w duchu Platona i Tischnera, były dla mnie początkiem refleksji filozoficznej i poszukiwania przyczyn takiego stanu rzeczy. Z nich zrodził się pomysł podjęcia filozoficznej refleksji nad systemami wartości dwóch największych polskich organizacji harcerskich: Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) i Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR).

Dostrzeżenie koncepcji filozoficznych stojących u podłoża ich systemów wartości, zwłaszcza antropologicznej wizji człowieka, a także odkrycie tego, co je łączy i dzieli w sferze wyznawanych wartości, jest głównym zamierzeniem tej pracy. Podejmuję je z ufnością, że przyczyni się raczej do szukania porozumienia niż pogłębiania podziałów.

Aby osiągnąć ten cel, na początku opisuję, czym są wartości oraz przedstawiam główne stanowiska dotyczące obiektywnego i subiektywnego ich pojmowania. Wyjaśniam także, dlaczego są one istotne w problematyce wychowania. Następnie wskazuję, jakie wartości są ważne w pierwotnym ruchu skautowym, do którego odwołuje się ruch harcerski i krótko przedstawiam historię harcerstwa w Polsce. Centralnym punktem pracy jest aksjologiczne porównanie najważniejszych dokumentów obu organizacji, takich jak statuty i programy wychowawcze. Stanowią one o tożsamości poszczególnych organizacji i wyrażają wyznawane przez nie wartości. Porównuję również

regulaminy stopni instruktorskich i harcerskich, ponieważ są to dokumenty zawierające konkretne wymagania organizacji wobec działających w nich wychowawców i członków, a także przedstawiające ideał wychowawczy, do osiągnięcia którego dążą. Porównując paralelne dokumenty, będę szukał tego, co jest wspólne dla obydwu organizacji. Szukam także tego, co je różni zarówno w sferze wartości, metod podejmowania działań, a także trendów filozoficznych stojących u podstaw obu systemów.

Filozofia jako nauka stawia sobie za cel podejmowanie refleksji nad rzeczywistością, znajdowanie reguł nią rządzących i ukazywanie możliwych przyczyn i rozwiązań ważnych problemów. Natomiast filozofia społeczna, z zakresu której jest ta praca, zajmuje się refleksją nad sprawami istotnymi dla kształtowania się relacji ludzi w społeczeństwie. Z tego punktu widzenia ważne jest wychowanie młodych ludzi i ich socjalizacja. Ruch skautowy i harcerski w ciągu prawie 100 lat swego funkcjonowania niejednokrotnie udowodnił, że znakomicie spełnia to zadanie, dlatego warto poświęcić mu uwagę i uczynić przedmiotem refleksji działalność organizacji odwołujących się do jego tradycji. Twórcze podejście do idei, ciągły jej rozwój w obliczu zmieniającego się świata sprawia, że pomiędzy organizacjami powołującymi się na te same korzenie mogą występować różnice w wyznawanych i wcielanych w życie wartościach. Wyodrębnienie ich, a także wskazanie na to, co jest wspólne, stanowi główny cel, jaki stawiam sobie w tej pracy.

1. Aksjologia w filozofii

Wartość w filozofii jest pojęciem wieloznacznym, mającym szeroki zakres desygnatów, przenikającym wiele dziedzin życia. Wydaje się, że nie można wystarczająco ogólnie sformułować definicji wartości, gdyż *každorazowo modyfikuje się [ona] z uwagi na teorię wartości, która jest w danym wypadku zakładana, a która zależy z kolei od ogólno-filozoficznych założeń danego stanowiska*¹. Warto spojrzeć na zagadnienie wartości z różnych punktów widzenia, przyjrzeć się historii kształtowania tego pojęcia, a także poszczególnym jego znaczeniom.

1.1. Pojęcie wartości

Aksjologia – czyli teoria wartości jako dyscyplina filozoficzna – rozwinęła się dopiero na przełomie XIX i XX wieku, choć refleksja na ich temat była podejmowana w filozofii już w starożytności. Do upowszechnienia samego terminu „wartość” przyczyniła się z jednej strony ekonomia – z której to pojęcie przeszło do filozofii jako synonim „ceny” – materialnej wartości danej rzeczy, a z drugiej F. Nietzsche, mówiący o „przewartościowaniu wszystkich wartości”².

Termin wartość ma przynajmniej potrójne znaczenie:

- własność rzeczy, bądź rzecz własność tę posiadająca, którą możemy nazywać „dobrem”,
- własność wyłącznie w znaczeniu dodatnim, gdzie nieposiadanie przez dany przedmiot tej własności będzie oznaczać brak wartości lub wartość ujemną,
- cecha ekonomiczna, gospodarcza, oznaczająca cenę danego dobra.

¹ W. Stróżewski, *Istnienie i wartość*, wyd. Znak, Kraków 1981, s. 21-22.

² Por. W. Tatarkiewicz, *Pojęcie wartości, czyli co historyk filozofii ma do zakomunikowania historykowi sztuki*, [w:] W. Tatarkiewicz, *Parerga*, wyd. PWN, Warszawa 1978, s. 60-61.

Istotne w ujęciu wartości jest też ich oddziaływanie na człowieka, wpływ na podejmowanie decyzji i ukierunkowanie działania. Wartości są należywym celem działań ludzkich, tym, co nadaje sens wyborom³. Można wręcz powiedzieć, że *uznajemy jakąś cechę lub rzecz za wartość, gdy liczymy się z nią przy podejmowaniu decyzji*⁴.

1.2. Przegląd stanowisk aksjologicznych

Problematyka wartości istnieje w filozofii od jej zarania. Już w starożytności Platon stawiał ideę dobra na czele wszystkich idei. Aby do niej dojść, należało przejść przez szereg etapów miłowania dóbr realnych⁵. Następnie o dobru mówił Arystoteles, twierdząc, że jest ono celem wszelkiego działania⁶. On jest też protoplastą teorii transcendentaliów, która została rozwinięta w średniowieczu przez św. Tomasza z Akwinu i Dunska Szkota⁷. Transcendentalia to atrybuty przysługujące każdemu bytowi, wręcz tożsame z nim samym⁸. Wśród nich są też trzy o charakterze aksjologicznym: prawda, dobro i piękno⁹. Według tej teorii o każdym bycie można powiedzieć, że jest w jakiś sposób prawdziwy, dobry i piękny. Aby tak było, wartości te muszą być absolutne i istnieć obiektywnie – niezależnie od postrzegającego je podmiotu.

Absolutne postrzeganie wartości, a tym samym ich transcendentalność zostały jednak poddane krytyce przez francuskich i angielskich filozofów Oświecenia. Transcendentalność dobra zakwestionował Voltaire, poddając w wątpliwość pogląd mówiący, iż nasz świat jest najlepszym z możliwych. D. Hume twierdził natomiast, że dobro i zło są tworzone przez uczucia, nie mogą

³ Por. J. Jaśtał, *Wartość*, [w:] J. Hartmann (red.), *Słownik Filozofii*, wyd. Zielona Sowa, Kraków 2004, s. 243.

⁴ S. Blackburn, *Wartość*, [w:] S. Blackburn, *Oksfordzki Słownik Filozoficzny*, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1997, s. 424.

⁵ Por. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. I, wyd. PWN, Warszawa 1990, s. 99.

⁶ Por. Arystoteles, *Etyka Wielka Etyka Eudymejska*, wyd. PWN, Warszawa 1977, s. 5.

⁷ Por. S. Blackburn, *Transcendentalia*, [w:] S. Blackburn, dz.cyt., s. 409.

⁸ Por. B. Ogrodnik, *Transcendentalia*, [w:] J. Hartmann (red.), dz. cyt., s. 11.

⁹ Por. W. Stróżewski, dz. cyt., s. 30.

więc być obiektywne, nie mogą być też podstawą moralności. Za taką uważał użyteczność¹⁰.

Kolejnym ważnym punktem w historii filozofii była myśl I. Kanta. Według niego poznawanie przedmiotów zawsze uwarunkowane jest naszymi zdolnościami poznawczymi, a także pojęciami jakie posiadamy. Konsekwencją tego jest subiektywizm poznania i agnostycyzm wobec rzeczy samych w sobie¹¹ (czyli również wobec wartości). Dobro i zło u Kanta zależne są od rozumu, który warunkuje moralność. Nie jest ona zdeterminowana niczym zewnętrznym. Miało to znaczące konsekwencje – nastąpił rozdźwięk filozofii wartości z filozofią bytu, pokantowskie szkoły filozoficzne zaczęły mówić o wartościach jako o powinnościach, a nie o bytach. Zdania, w których się wyrażali nie były orzekające, ale normatywne – formalnie nie stwierdzały faktów, ale były raczej zbiorem zachęt czy nakazów. Prowadziło to do przyjęcia za wartości naczelne tych, które odnoszą się do jednostki i często przedstawiane są za pomocą pojęć związanych z „życiem”, które może być dobre lub złe, lepsze lub gorsze w zależności od tego, ile w nim jest przyjemności (H. Spencer). F. Nietzsche główną wartość widział w życiu rozumianym jako nieuporządkowany, ciągle zmienny żywioł. Chciał odejść od moralności budowanej na dobru i złu, a budować ją na woli mocy, która nie potrzebuje oparcia w niczym co stałe. Człowiek ustalał wszelkie prawa według swoich celów, a ich legitymizacją miała być jego siła¹².

Przełamywać subiektywizm zaczął na nowo G. Moore na początku XX w., zajmując się pojęciem „dobrego”. Stwierdził, że pojęcie „dobry” jest niedefiniowalne (co nie znaczy, że jest puste), określa pewną jakość, która gdy czemuś przysługuje czyni to coś czymś dobrym. Jakość ta jest obiektywna, można ją poznać, lecz nie da się jej sprowadzić do niczego innego. Ważne były też prace M. Schelera, w których rozdzielił pojęcia „dobra” i „wartości”. *Dobra to rzeczy wartościowe, „nosiciele” wartości, wartości natomiast to pewne szczególne jakości, których realizacja w odpowiednim nosicielu sprawia, że staje*

¹⁰ Por. tamże, s. 45-47.

¹¹ Por. W. Tatarkiewicz, dz. cyt., t. II, s. 180.

¹² Por. W. Stróżewski, dz. cyt., s. 47-56.

się on właśnie jakimś dobrem¹³. W pomieszaniu tych dóbr widział błąd Kanta¹⁴. Z kolei w dominacji wartości użytecznych – związanych z przedmiotami, nad wartościami witalnymi – związanymi z człowiekiem dopatrywał się źródła kryzysu współczesnej aksjologii¹⁵.

1.3. Wartości w wychowaniu

Organizacje harcerskie mają charakter wychowawczy, warto więc przyjrzeć się również samemu procesowi wychowania i roli, jaką pełnią w nim wartości. Wychowanie to *wszelkie celowe oddziaływanie ludzi dojrzałych (wychowawców) przede wszystkim na dzieci i młodzież (wychowanków), aby w nich kształtować określone pojęcia, uczucia, postawy, dążenia*¹⁶. Pełni ono rozmaite funkcje w życiu pojedynczego człowieka i całego społeczeństwa. Wpływa m.in. na rozwój moralny, religijny, społeczny, kulturalny, biologiczny, psychologiczny poszczególnych obywateli, a jednocześnie jest czynnikiem kształtującym całościowo społeczeństwo – można wychowywać cały naród do pewnych postaw politycznych – np. do patriotyzmu¹⁷.

Wartości pełnią w wychowaniu istotną rolę, ono samo jest już procesem realizowania wartości, zwłaszcza moralnych. Traktuje się je często jako zalety i wady, skłonności do określonego postępowania przysługujące danemu człowiekowi, oczekując wcielania ich w życie. W procesie wychowania ujawniają się na poziomie treści, metod i celów, za każdym razem w inny sposób. W treściach są dane bezpośrednio – przy teoretycznym nauczaniu moralności, lub pośrednio, gdy są uwikłane w inny kontekst – na przykład, gdy w grze wychowanek musi wybrać bardziej lub mniej moralny sposób postępowania. Metoda nauczania czy wychowania jest istotna nie tylko

¹³ Tamże, s. 60.

¹⁴ Por. tamże, s. 58-60.

¹⁵ Por. M. Scheler, *Mentalność przemysłowa i kupiecka a wypaczenie hierarchii wartości*, [w:] St. Jędrzejak (red.), *Wartości: etyka i estetyka. Antologia tekstów filozoficznych*, wyd. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 336-337.

¹⁶ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1997, s. 19.

¹⁷ Por. tamże, s. 21-23.

ze względu na skuteczność, lecz sama również wymusza na wychowanku pewne postawy. Może na przykład uścipl krytycyzm i skłaniać do wyborów wartości złudnych, pozornych. Wpływ ma na nią również osoba wychowawcy, który musi posiadać odpowiednie kwalifikacje i postawę, gdyż swoim przykładem przedstawia wychowankowi świat konkretnych wartości. Wreszcie w sferze celów istotne jest stworzenie pewnego ideału, do którego wychowankowie będą dążyć urzeczywistniając przy tym konkretne wartości¹⁸.

W niniejszej pracy poszczególnym miejscom urzeczywistniania się tych wartości będą odpowiadały treści i metody zawarte w statutach organizacji i ich programach wychowawczych. Istotny jest też wzorzec instruktora harcerskiego i wymagania wobec niego jako wychowawcy, zawarte w regulaminach dotyczących stopni instruktorskich. Z perspektywy celów ważna wydaje się analiza wzorców osobowych zawartych w systemach stopni harcerskich, które ma osiągać wychowanek w odpowiednim wieku.

¹⁸ Por. W. Cichoń, *Wartości – człowiek – wychowanie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1996, s. 118-123.

2. Skauting i harcerstwo

W 2007 roku skauting przeżywa setną rocznicę swojego powstania. Dziś jest ogólnosiwiatowym ruchem skupiającym ponad 28 milionów osób, działającym w 190 krajach całego świata. Nadal silnie oddziałuje na dzieci i młodzież, dając im wspólne wartości, łącząc przez podobne doświadczenia gier i zabaw, kontakt z przyrodą i budując przyjaźń ponad podziałami.

Spróbujmy zatem przyjrzeć się genezie skautingu, wartościom jakie on z sobą niesie, a także opisać specyficzny rys harcerstwa polskiego na jego tle. Porównując te dwa ruchy zobaczymy w jakich aspektach są one tożsame i czym się różnią.

2.1. Geneza skautingu

Twórcą idei skautingu był gen. Robert Baden-Powell. Urodził się w 1857 roku, wychował w wielodzietnej rodzinie spędzając swoje dzieciństwo na beztrudnej zabawie na łonie przyrody. Mając 19 lat wstąpił do wojska, wykazując się nieprzeciętnymi zdolnościami – zwłaszcza do szkolenia żołnierzy, tworząc system pracy w małych grupach, opracowując też metody szkolenia zwiadowców. Potem wydało to owoce w tworzeniu metod pracy ruchu skautowego¹⁹. Choć Baden-Powell był żołnierzem i walczył na różnych frontach, czuł do tego głęboką odrazę i zawsze za wszelką cenę dążył do pokoju. Uważał, że najlepszym sposobem osiągnięcia go jest wychowywanie młodzieży. Mówił: *powinniśmy pilnie krzewić wśród młodzieży dobro, wzajemne zrozumienie zasady tolerancji wobec odmienności rasowych i narodowych, budzić tęsknotę za pokojem*²⁰. Chcąc zrealizować te ideały, po zakończeniu służby wojskowej

¹⁹ Por. Robert Stephenson S. Baden-Powell, Autor nieznany, [w:] *Znak*, 314-315 (1980), s. 1070.

²⁰ W. Hansen, *Wilk, który nigdy nie śpi*, wyd. HBW Horyzonty, Warszawa 2004, s. 109.

aplikował metodę szkolenia zwiadowców do wychowania młodych ludzi. Sprawdził te idee na pierwszym obozie skautowym na wyspie Brownsea w 1907 r., a następnie napisał książkę *Skauting dla chłopców*, która błyskawicznie zyskała wielką popularność na całym świecie i stała się początkiem wielkiego ruchu skautowego.

2.2. Program skautingu

Spróbujmy zatem przyjrzeć się programowi skautingu – co Baden-Powell chciał przez niego osiągnąć, do czego wychować młodych ludzi?

Celem wychowania skautowego jest podniesienie poziomu przyszłych, wzorowych obywateli, szczególnie pod względem charakteru i zdrowia; zastąpienie samolubstwa służbą dla bliźnich, usprawnienie chłopców pod względem moralnym i fizycznym, aby mogli pełnić służbę bliźnim²¹. By ten cel osiągnąć praca wychowawcza musi podążać czterema torami, kształtując:

- charakter,
- zdrowie i siłę,
- zręczność i umiejętności pracy ręcznej,
- postawę służby bliźnim.

Te cztery „cnoty obywatelskie” Baden-Powell szeroko opisuje we *Wskazówkach dla Skautmistrzów*. Programem wypracowywania tych ideałów jest Przyrzeczenie i Prawo Skautowe – sformułowane przez Baden-Powella w *Skautingu dla Chłopców*, będące potem przeredagowywane w zależności od uwarunkowań kulturowych poszczególnych krajów. *Prawo skautowe jest to podstawa na której opiera się całe wychowanie skautowe²².*

Spośród czterech torów wychowania najważniejszym dla naszych rozważań wydaje się być kształtowanie charakteru. Za taki uważa go też sam

²¹ R. Baden-Powell, *Wskazówki dla skautmistrzów*, Wydawnictwo ZHR, Warszawa 1998, s. 25.

²² Tamże, s. 43. Treść Prawa i Przyrzeczenia Skautowego, jak również Roty Przyrzeczenia i teksty Prawa Harcerskiego używanego dziś w ZHP i ZHR, a także tekst Zobowiązania Instruktorskiego funkcjonującego w ZHP znajdują się w aneksie do pracy.

Baden-Powell. Ceni go wyżej od siły i wykształcenia²³. W tworzeniu wzorca osobowościowego czerpie ze średniowiecznych kodeksów rycerskich – żądających honoru, karność wobec samego siebie, uprzejmości, odwagi, samozaparć w spełnianiu obowiązków i pełnienia służby bliźnim, a także wierności dla religii. Te ideały mają prowadzić do formowania się poglądów na sprawiedliwość²⁴. Wiele miejsca poświęca też Baden-Powell takim cechom jak wiara we własne siły i radość życia. Do tego służyć ma przede wszystkim wspólne przebywanie na łonie przyrody, uczenie się, jak korzystać z jej darów i jak dostrzegać w nich Stwórcę. Nie chce, by skauci byli tylko maszynami do robienia dobrych uczynków, ale chce by byli oni szczęśliwi²⁵.

Bardzo istotne jest dla niego poszanowanie wartości religijnych – wypełnianie obowiązków względem Boga. *Każdy skaut musi należeć do jakiegoś wyznania religijnego i brać udział w jego nabożeństwach*²⁶. *Niewiele jest wart, kto nie wierzy w Boga i nie słucha prawd Jego. Każdy więc musi być religijny*²⁷. Baden-Powell, choć mówi o wartościach wywodzących się z chrześcijaństwa i jasno je z nich wyprowadza, nie ogranicza jednak skautingu tylko do tej religii. Kładzie nacisk na otwartość na wyznawców innych religii, a jeśli by tego wymagała sytuacja w drużynie do nich też zaleca dostosowanie form życia religijnego.

Poszczególne cechy charakteru chce kształtować poprzez osobisty przykład skautmistrzów - wiedząc, że wychowankowie będą ich naśladować we wszystkim, a także poprzez powierzanie skautom odpowiedzialności²⁸. Rozwój skautów ma zmierzać do służby bliźnim, bez tego pozytywne cechy, które się w skaucie rozwijają, miałyby wydźwięk egoistyczny. *Zajęcia skautowe w praktyczny sposób zmierzają do przeprowadzenia chłopca nad przepaścią samolubstwa*²⁹. Już opisując Przyrzeczenie zwraca uwagę na to, że wierność

²³ Por. tamże, s. 39.

²⁴ Por. tamże, s. 41.

²⁵ Tamże, s. 44-48.

²⁶ Ks. W. Jacewicz, *Naczelne hasła moralne skautingu*, wyd. Czuwajmy, Kraków 1992, s. 30.

²⁷ Tamże, s. 31.

²⁸ Por. tamże, s. 43.

²⁹ Tamże, s. 80.

Bogu ma mieć charakter służby, a nie tylko postawy wewnętrznej. Co więcej – wymaga, by ta służba była bezinteresowna – by skauci każdego dnia wykonywali jeden dobry uczynek, nie oczekując jakiegokolwiek nagrody³⁰. Cały skauting można więc oprzeć na trzech zasadach wypełniania obowiązków: względem Boga, bliźniego i względem samego siebie. Względem Boga – poprzez wierność zasadom religii, którą się wyznaje. Względem bliźnich – poprzez wierność własnemu krajowi i dążenie do międzynarodowego pokoju, dbanie o rozwój społeczeństw przy poszanowaniu godności ludzi i nienaruszalności przyrody oraz w wymiarze bezpośrednim – przez służbę. Względem siebie samego – poprzez odpowiedzialność za swój rozwój³¹.

Wszystkie te wartości znajdują swoje odzwierciedlenie również w prawie skautowym. Ma ono inspiracje chrześcijańskie, jest przełożeniem Dekalogu na język bardziej przystępny, odpowiadający mentalności chłopców³². Odnosi się ono przede wszystkim do osoby skauta, jego własnego honoru i godności, a także obowiązków, jakie ma względem innych. Jest sformułowane w sposób pozytywny – nie zawiera żadnych zakazów, a jednak można stwierdzić, iż mieszczą się w nim wszystkie przykazania.

Istotna w programie skautowym jest również jego metoda – atrakcyjna dla dzieci, które są nią wychowywane. Skauting wciela wartości nie przez naukę o nich, ale głównie stwarzając sytuacje, w których mogą się one urzeczywistnić. Opiera się także na pracy w małych grupach – zastępach. Taka forma przebywania z rówieśnikami rozwija umiejętność współpracy, samodzielność, siłę charakteru, odpowiedzialność, wiarę w siebie i opiekuńczość. Skauting proponuje rozwijający program gier i zabaw w kontakcie z przyrodą. Uczy to nowych umiejętności przydatnych potem w społeczeństwie, a także radzenia sobie w trudnych sytuacjach³³.

³⁰ Por. tamże, s. 81.

³¹ Por. W. Hansen, dz. cyt., s. 131-132.

³² Por. M. Gutkowski, *Sylwetka instruktora-wychowawcy harcerskiego w świetle historii oraz dokumentów i materiałów Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej*, maszynopis, Warszawa 1999, s. 19.

³³ Por. W. Hansen, dz. cyt. s. 132.

2.3. Harcerstwo w Polsce

Za początek harcerstwa w Polsce uważa się rok 1911. Wtedy to Andrzej Małkowski przetłumaczył na język polski *Scouting for boys* R. Baden-Powella oraz założył pierwsze drużyny skautowe³⁴. Gorąco propagowali tę metodę liderzy działających na początku XX wieku organizacji niepodległościowych, wychowawczych i mających na celu odnowę moralną ludności polskiej. Rozumieli oni harcerstwo jako ruch posługujący się metodą skautową, opierający się na polskich tradycjach, związany z ruchem narodowo-wyzwoleńczym³⁵. Szybki rozwój nowej idei i wcielanie jej w życie poprzez tworzenie drużyn sprawiły, że w okresie walk o niepodległość Polski w szeregach wojska polskiego i służb pomocniczych znajdowało się ponad 20 tys. harcerzy³⁶.

W pierwszych latach istnienia powstały elementy jego organizacyjnej symboliki, hasło *Czuwaj!*, a także sama nazwa *harcerstwo*. Krzyż, który każdy harcerz nosi na lewej piersi, został zaprojektowany w 1912 roku przez ks. hm. Kazimierza Lutosławskiego. Jest on wzorowany na Krzyżu Virtuti Militari, nawiązując w ten sposób do ideału służby Bogu i Polsce. Symbolizuje m.in. męstwo, dążenie do doskonałości, siłę i sprawność, wiedzę i umiejętności, dzielność i podążanie drogą Chrystusa w jedność z innymi skautami. Harcerskie zawołanie *Czuwaj!* w miejsce angielskiego *Be prepared* stanowi nawiązanie do Ewangelii (Mk 26, 41). Sama nazwa harcerstwa pochodzi od harcówników – śmiałych średniowiecznych rycerzy, którzy przed bitwą popisywali się męstwem tocząc pojedynki z wrogiem³⁷. Również Prawo i Przyrzeczenie różniło się od używanych przez skautów. Zawierało nakaz abstynencji, harcerz był zobowiązany do prawdomówności zawsze, skaut tylko wtedy, gdy związany był danym słowem honoru. Bardziej radykalne podchodzenie do prawa miało swe

³⁴ Por. C. Kamiński, T. Kuc (red.), *Vademecum harcerki i harcerza*, Białystok 1993, Agencja Wydawnicza EKVARIA, s. 6.

³⁵ Por. St. Sedlaczek, *Co trzeba wiedzieć o powstaniu harcerstwa?*, [w:] *Kwartalnik historyczny ZHR* nr 7, Warszawa 1999, s. 1-4.

³⁶ Por. Z. Rymarówna, *Harcerska służba Bogu i Polsce*, [w:] *Kwartalnik historyczny ZHR* nr 2, Warszawa 1995, s. 5.

³⁷ Por. M. Gutkowski, *Sylwetka...*, s. 30.

przyczyny w korzeniach ruchu – wcześniej istniejących organizacjach młodzieżowych, które miały wpływ na harcerskie ideały³⁸.

W okresie międzywojennym harcerstwo przeżywało czas rozkwitu. Początkowo był to trudny czas ze względu na brak wspólnej przeszłości – harcerze działali w trzech różnych zaborach – potrzeba było jedności. Udało się ją osiągnąć w 1918 roku, gdy założono Związek Harcerstwa Polskiego. Następowало dalsze doskonalenie metody (stworzono m.in. podstawy metodyki wychowawczej), przyjęto statut ZHP, a także Prawo i Przyrzeczenie Harcerskie. W ZHP oddzielnie działała organizacja Harcerek i Harcerzy. Na rok przed wybuchem II Wojny Światowej w obu organizacjach było ponad 200 tys. członków³⁹.

Sprawdzianem dla idei i metod harcerstwa była druga wojna światowa i czas walki z okupantami. Największa w tym czasie organizacja harcerzy przyjęła kryptonim „Szare Szeregi”, natomiast organizacja harcerek nazwę „Bądź Gotów!”. W samej Warszawie pod koniec wojny obie liczyły ponad 5 tys. członków – była to liczba znacząca zważywszy na trudności wynikające z konspiracji, zwłaszcza, że inne, dużo większe wcześniej organizacje, przestały istnieć⁴⁰. Przed harcerstwem stało wtedy trudne zadanie: jak w rzeczywistości wojennej, gdy Polsce potrzebna jest służba zbrojna nie zatracić swego wychowawczego charakteru, czyli jak zachować zarówno swoje struktury, jak i szczytne cele⁴¹. Terenem służby były wówczas przede wszystkim działania konspiracyjne, począwszy od przygotowań do pełnienia służby pomocniczej przez „Zawiszaków” (12-14 lat) akcji tzw. małego sabotażu prowadzonych przez „Szkoły Bojowe” (15-17 lat), a skończywszy na działaniach dywersyjnych w „Grupach Szturmowych” (powyżej 17 lat). Oprócz nich podejmowano też działania mające ściśle wychowawczy charakter – w ramach Szarych Szeregów działała np. szkoła, w której można było uzyskać maturę⁴². Wychowanie było

³⁸ Por. tamże, s. 37-38.

³⁹ Por. C. Kamiński, T. Kuc (red.), dz. cyt., s. 8-11.

⁴⁰ Por. T. Strzembosz, *Szare Szeregi jako organizacja wychowawcza*, wyd. IZWZZ, Warszawa 1984, s. 14, 24. O trudnościach ma które napotykała organizacja: tamże, s. 27-30.

⁴¹ Por. tamże, s. 9.

⁴² Por. tamże, s. 22.

specyfiką także tego okresu harcerstwa – choć często ocenia się go tylko przez pryzmat dokonań militarnych⁴³. Bez wątplenia harcerstwo zdało w czasie wojny trudny egzamin zarówno jako organizacja wychowawcza, jak również pod względem przygotowania odpowiedzialnych ludzi do służby Ojczyźnie w sposób, jakiego ona w danym momencie potrzebowała.

Po wojnie harcerstwo błyskawicznie zaczęło się odradzać. W trzy lata po jej zakończeniu ZHP miało już ponad 300 tys. członków. Powrócili do służby instruktorzy, którzy wychowywali młodych w nawiązaniu do przedwojennych tradycji. ZHP było wtedy organizacją jawnie antykomunistyczną, co nie mogło się podobać ówczesnym władzom⁴⁴. Nie mogły się one zgodzić na proponowany patriotyzm, wartości religijne. Dokonano tzw. „ostrych cięć” zapowiadając odejście od *badenpowelizmu* i związanie harcerstwa z ideą socjalizmu⁴⁵. Był to początek „zawłaszczania” harcerstwa przez władze komunistyczne. Odchodzili lub byli wyrzucani z ZHP starsi, doświadczeni instruktorzy. Sam Związek dokonał samolikwidacji w roku 1950, przywrócono go w roku 1956 na I Walnym Zjeździe „nowego ZHP” w Łodzi. Była to już jednak inna organizacja. Oficjalnie odchodzono od harcerskich ideałów. Mimo iż nie zrezygnowano z Krzyża i harcerskiej lilijki, to zdevaluowano ich wartość, zmieniano tradycje, zwyczaje, symbole. Wprowadzono też nowy system stopni – zmieniając podstawowe narzędzie pracy metodycznej. Harcerstwo przestało mieć swój indywidualny charakter, tworzone klaso-drużyny, przez co odchodzono od podstawowej zasady pracy – dobrowolności. Wprowadzono też nieznaną wcześniej koedukację. Te działania miały też swoje skutki aksjologiczne: negowano wartości tradycyjnego etosu harcerskiego, wychowywano do posłuszeństwa i lojalności wobec władz socjalistycznych, propagowano relatywizm moralny. Skutkiem tego było też zwańpienie w wartość autorytetów, brak wiary w sens aktywności społecznej, konsumpcyjny styl życia⁴⁶.

⁴³ Konkretnie przejawy obrony przed szkodliwymi wychowawczo akcjami: por. tamże, s. 7, 26, 65-68.

⁴⁴ Por. T. Strzembosz, *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, wyd. Poznańczyk, Warszawa – Poznań 2006, s. 183-187.

⁴⁵ Por. W. Wróblewski, *Ethos harcerski i jego przemiany*, [w:] *Znak*, luty-marzec 1989, s. 76.

⁴⁶ Por. tamże, s. 78-80.

Nie wszystkie środowiska przyjęły zmiany. Wiele z nich stosowało stare metody, żyjąc w swego rodzaju „półkonspiracji”, dzięki temu harcerskie tradycje przetrwały przez dziesięciolecia. Przełom nastąpił w roku 1980. Liderzy środowisk pragnących powrotu do prawdziwie harcerskich ideałów stworzyły Porozumienie Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (KIHAM), które działały początkowo na zasadzie ruchu programowo-metodycznego. W tym czasie zaczęto też w różnych częściach Polski tworzyć samodzielne, niezależne od ZHP drużyny, a nawet organizacje harcerskie. W 1985 powstała Polska Organizacja Harcerska, w 1988 r. – Porozumienie Niezależnych Środowisk i Organizacji Harcerskich. W lutym 1989 r. na spotkaniu przedstawicieli różnych środowisk harcerskich głównie z Gdańska, Krakowa i Warszawy postanowiono powołać do życia Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej – nową organizację niezależną od ZHP, nawiązującą do tradycji „starego ZHP”. Nie doszło jednak do powołania jednej organizacji - środowiska krakowskie postanowiły walczyć nie tylko o przedwojenne ideały, lecz również o prawa do nazwy ZHP – i założyły *Związek Harcerstwa Polskiego rok założenia 1918* (ZHP r. z. 1918). Mimo to ZHR został powołany do życia w kwietniu 1989 r., a zarejestrowany rok później. W latach 90-tych ZHP r. z. 1918 ostatecznie przegrało w sądzie sprawę o nazwę z ZHP i groziła mu likwidacja. To spowodowało zjednoczenie z ZHR-em w roku 1992⁴⁷. W ten sposób powstała druga co do wielkości organizacja harcerska w Polsce. Najliczniejsze pozostało ZHP, które w 1996 roku wstąpiło ponownie do WOSM i WAGGGS⁴⁸ – światowych organizacji skautowych. Oprócz nich działa w Polsce przynajmniej kilkanaście innych organizacji opierających się o metodę wychowawczą stworzoną przez R. Baden-Powella.

⁴⁷ Por. T. Strzembosz, *Refleksje...*, s. 192-197.

⁴⁸ World Organisation of Scouting Movement - Światowa Organizacja Ruchu Skautowego i World Association of Girl Guides and Girl Scouts – Światowe Zrzeszenie Przewodniczek i Skautek. ZHP współzakładało te organizacje, było ich członkiem w latach 1922-1949 (WOSM) i 1928-1950 (WAGGGS).

3. Analiza aksjologiczna dokumentów ZHP i ZHR

Od założenia ZHR-u minęło już 18 lat. W tym czasie organizacja ta zdażyła wypracować własne cele i metody wychowawcze, zawarła je w swoich dokumentach. Również ZHP wraz z przemianami politycznymi podlegało ewolucji. Między tymi dwoma organizacjami są jednak różnice – zarówno metodyczne, jak i aksjologiczne. Aby je zbadać spróbuję zanalizować poszczególne dokumenty ważne dla działania organizacji, określające ich priorytety wychowawcze i sposoby działania.

3.1. Statuty organizacji

Statut jest podstawowym dokumentem dla każdej organizacji. Określa podstawowe cechy jej działania – miejsce, warunki przynależności, cele i metody. Jest też dokumentem najbardziej pierwotnym – w zgodzie z nim pozostawać muszą wszystkie inne dokumenty. Dlatego jest to szczególnie cenny materiał do analizy.

3.1.1. Statut ZHP⁴⁹

Związek Harcerstwa Polskiego jest *dobrowolnym stowarzyszeniem otwartym dla wszystkich, bez względu na pochodzenie rasę, czy wyznanie*⁵⁰. Deklaruje apolityczność, ideową niezależność od wszelkich organizacji politycznych⁵¹. Jako swoją misję ZHP określa wychowanie młodego człowieka⁵² na prawego, aktywnego i odpowiedzialnego obywatela w duchu wartości

⁴⁹ *Statut ZHP*, wyd. HBW Horyzonty, Warszawa 2006. Uchwalony 3 grudnia 2005r. na XXXIII Zjeździe ZHP. Wszelkie dokumenty w tym rozdziale, o ile to będzie możliwe cytowane będą poprzez odniesienie się do odpowiednich paragrafów i punktów w nich zawartych, w przeciwnym wypadku bezpośrednie cytaty będą zaznaczane tylko kursywą.

⁵⁰ Tamże, § 2 p. 2.

⁵¹ Por. tamże, § 2, p. 3.

⁵² Por. tamże, § 3, p. 1.

zawartych w Prawie Harcerskim⁵³. *Podstawą wychowania w ZHP są normy moralne, wywodzące się z uniwersalnych, kulturowych i etycznych wartości chrześcijaństwa. ZHP uznaje prawo każdego członka Związku do osobistego wyboru systemu wartości duchowych*⁵⁴. Głównymi celami ZHP jest stwarzanie warunków do wszechstronnego rozwoju, kształtowanie odpowiedzialnych ludzi, upowszechnianie i umacnianie wartości wolności, prawdy, sprawiedliwości, demokracji, samorządności, równouprawnienia, tolerancji i przyjaźni, stwarzanie warunków do realizacji więzi ponad podziałami, dbałość o przyrodę i kształtowanie potrzeby kontaktu z nią⁵⁵. Innymi wartościami upowszechnianymi przez ZHP są: zdrowie, idea wolontariatu, patriotyzmu i integracji europejskiej. Wartości te realizuje także pośród osób niezrzeszonych⁵⁶. Zawarte są one w Obietnicy i Prawie Zucha, Przyrzeczeniu i Prawie Harcerskim i w Zobowiązaniu Instruktorskim⁵⁷.

3.1.2. Statut ZHR⁵⁸

Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej jest organizacją ideowo-wychowawczą⁵⁹, którego wychowawcze ideały określa Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie, a także Obietnica i Prawo Zucha⁶⁰. *Związek wychowuje w oparciu o wartości chrześcijańskie. Jest organizacją otwartą dla wszystkich osób poszukujących wiary, zainspirowanych harcerskimi ideałami. Instruktorzy i instruktorzy ZHR są chrześcijanami*⁶¹. Związek jest niezależny od partii politycznych, opiera swą działalność na społecznej pracy członków⁶². Celem ZHR jest wychowanie człowieka w zgodzie z Prawem i Przyrzeczeniem Harcerskim do świadomej postawy obywatelskiej i troski o własną rodzinę, naród i państwo, a także upowszechnianie harcerskich ideałów

⁵³ Por. tamże, por. § 3, p. 2.

⁵⁴ Por. tamże.

⁵⁵ Por. tamże, § 3, p. 4.

⁵⁶ Por. § 4.

⁵⁷ Por. Aneks.

⁵⁸ *Statut ZHR*, wyd. Biuro Naczelnictwa ZHR, Warszawa 2006. Uchwalony 2 kwietnia 1989r. na I Walnym Zjeździe ZHR, zmieniony 23 kwietnia 2006 r. na IX Zjeździe ZHR.

⁵⁹ Por. tamże, § 4, p. 1.

⁶⁰ Por. tamże, § 4, p. 3.

⁶¹ Por. tamże, § 4, p. 4.

⁶² Por. tamże, § 4, p. 6, 7.

w społeczeństwie⁶³. Podczas realizacji tych celów obecne, lub propagowane są takie wartości jak: dbałość o własny rozwój, patriotyzm, promocja zdrowia, służba na rzecz bliźnich, kultura oraz sztuka i ochrona ich dóbr, wolność i prawa człowieka, współpraca międzynarodowa i inne⁶⁴.

3.1.3. Podobieństwa i różnice

ZHP i ZHR określają się jako organizacje wychowawcze, oparte na wartościach zawartych w Prawie Harcerskim, niezależne od organizacji politycznych. Wspólne są też niektóre cele – obie organizacje na pierwszym miejscu stawiają wychowanie odpowiedzialnego człowieka w duchu wartości zawartych w Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim, stwarzanie możliwości rozwoju swoich członków, patriotyzm, ideę wolontariatu, promocję zdrowia i współpracy międzynarodowej, a także pewne formy działalności wychowawczej na zewnątrz organizacji – szerzej i bardziej szczegółowo określone w statucie ZHP, w ZHR określone jako upowszechnianie ideałów harcerskich.

Różnice zaznaczają się w podstawach wychowawczych – w ZHP są to wartości wywodzące się z chrześcijaństwa, w ZHR – wartości chrześcijańskie. Członkami ZHP mogą być wszyscy, ZHR tylko wierzący lub poszukujący wiary. W ZHP każdy członek ma prawo do wyboru wartości, jakimi się kieruje, w ZHR instruktorami zostać mogą tylko chrześcijanie.

3.2. Harcerskie programy wychowawcze

Poniższe dokumenty: *Podstawy wychowawcze ZHP* oraz *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR* są dokumentami szczegółowo precyzującymi założenia, cele i normy wychowawcze danych organizacji. Dlatego porównanie ich jest szczególnie cenne, choć trudne ze względu na różną strukturę tych dokumentów.

⁶³ Por. tamże, § 5.

⁶⁴ Por. tamże, § 6.

3.2.1. Podstawy wychowawcze ZHP⁶⁵

Dokument ten jest opisem najważniejszych wartości i postaw, które kształtują ducha ZHP. Odwołuje się do prawie stuletniej historii skautingu, deklaruje otwartość dla wszystkich chcących podjąć trud związany z kształtowaniem charakteru i chcących przeżyć harcerską przygodę bez względu na rasę, wyznanie, płeć, pochodzenie czy stan zdrowia. Jedynym celem ZHP jest *interes dzieci i młodzieży w perspektywie umożliwiania im rozwoju oraz kształtowania określonych postaw i wpajania wartości*. Wychowuje prawych, aktywnych i odpowiedzialnych obywateli, których postępowanie jest determinowane przez Prawo Harcerskie, którzy całym życiem służą Bogu, Polsce i innym ludziom. ZHP uczy samodzielności i odpowiedzialności. Ważną wartością jest rozwój młodego człowieka, jest on kryterium doboru działań organizacji. Rozwój dokonuje się na płaszczyźnie duchowej, emocjonalnej, intelektualnej, społecznej i fizycznej jednocześnie. Nie ma miejsca w ZHP na relatywizm moralny. Służbę Bogu ZHP rozumie jako wynikającą z wiary, bądź osobistego stosunku do duchowych wartości życia, takich jak miłość, prawda, dobro, sprawiedliwość, wolność, przyjaźń, braterstwo i nadzieja. Służbę Polsce określa jako miłość ojczyzny i szacunek dla państwa. Służba sobie i bliźnim wynika przede wszystkim z poczucia odpowiedzialności. Dlatego człowiek, którego ZHP kształtuje powinien być patriotą, świadomym, odpowiedzialnym, uczciwym i aktywnym obywatelem, człowiekiem otwartym i radosnym, gotowym na zmiany i uczącym się, dzielnym i zaradnym, dbającym o swoje zdrowie. Program wychowawczy jest budowany przez drużynowego w oparciu o podstawy wychowawcze organizacji.

⁶⁵ Podstawy wychowawcze ZHP stanowią załącznik do Uchwały XXXIII Zjazdu ZHP w sprawie Podstaw wychowawczych ZHP uchwalonej 3 grudnia 2005r. na XXXIII Zejeździe ZHP. Dokument nie został wydany drukiem, dostępny jest w Internecie: <http://dokumenty.zhp.pl/download.php?id=720> (stan z 1 marca 2007 r.).

3.2.2. Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR⁶⁶

Dokument ten określa, jakie idee, cele, metody i programy przyjmuje ZHR w swej działalności. Odwołuje się w nich do harcerstwa przedwojennego, Szarych Szeregów, twórców KIHAM-u i innych niezależnych od władz komunistycznych organizacji. Powołuje się na Prawo Harcerskie z 1936 roku, jako jego źródła wskazuje Dekalog. W odczytywaniu Prawa nawiązuje też do nauczania Jana Pawła II, wskazującego *Drogę prowadzącą do Prawdy, Dobra i Piękna, poprzez umiłowanie Boga, Polski i bliźnich*. Podstawy wychowania określa zawarta w Przyrzeczeniu wola służby Bogu, Polsce i bliźnim. Służba Bogu jest rozumiana jako *identyfikowanie się z zasadami wyznawanej wiary i wypełnianie wynikających z niej obowiązków, służba Polsce oznacza powinności patriotyczne i obywatelskie*, a służba bliźnim opiera się na poczuciu przynależności i współodpowiedzialności za wspólnotę. Podstawą wychowania ZHR jest personalizm chrześcijański, rola wiary jest podkreślona przez fakt, iż instruktorami mogą być tylko chrześcijanie. Pełnię człowieczeństwa ZHR rozumie jako ofiarowanie siebie w służbie⁶⁷. Za szczególnie ważne cechy wychowania harcerskiego ZHR uważa dawanie świadectwa wierze, przygotowanie do pełnienia służby, budowę cywilizacji szacunku dla życia od poczucia i dla miłości, obronę prawdy i sprzeciwianie się wszelkim formom zakłamania, przemocy i relatywizmu, rozwijanie pogody ducha, wytrwałości, dialogu z innymi, szukania własnego powołania i dbałości o rodzinę, społeczeństwo i demokratyczną ojczyznę, a także przygotowanie do działalności publicznej obywateli o chrześcijańskich poglądach, którzy mieliby wpływ na kształtowanie społeczeństwa w tym duchu.

3.2.3. Podobieństwa i różnice

W dokumentach określających zasady wychowania ZHP i ZHR wspólne jest przede wszystkim odwołanie się do metody harcerskiej i jej założeń:

⁶⁶ *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR*, broszura, Naczelnictwo ZHR, Warszawa, brak daty wydania. Dokument zatwierdzony uchwałą Rady Naczelnej ZHR nr 77/4 z dnia 26 listopada 20005 r.

⁶⁷ Por. tamże, s. 3-6.

dobrowolności, pozytywności, pośredniości i wzajemności oddziaływania, indywidualizacji oraz naturalności. Wspólne jest też odwołanie się do Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego jako źródła wartości i dbałość o wszechstronny rozwój człowieka na płaszczyźnie duchowej, emocjonalnej, intelektualnej, fizycznej i społecznej. Obie organizacje odwołują się też do służby Bogu, Polsce i bliźnim.

Dokumenty różnią się w odniesieniu do swoich korzeni. ZHP nawiązuje przede wszystkim do dorobku i tradycji skautowych, a także światowego ruchu skautowego. ZHR akcentuje przeszłość harcerską, zwłaszcza dwudziestolecia międzywojennego, a także walk o niepodległość i suwerenność. ZHR silnie podkreśla rolę wartości chrześcijańskich – podstawą wychowania jest personalizm chrześcijański, rozwój człowieka rozumiany jest jako ofiarowanie siebie. Rozwój w ZHP ma prowadzić do pozostawienia świata lepszym niż go zastaliśmy. Inaczej określane są też źródła służby Bogu - w ZHP jest to wiara bądź stosunek do duchowych wartości życia, w ZHR relacja do Boga osobowego, stosowanie zasad Dekalogu, praktyki religijne i dzielenie się wiarą.

3.3. Sylwetka instruktora harcerskiego

W harcerskiej metodzie wychowania osoba instruktora jest szczególnie ważna. Autorytet i osobisty przykład drużynowej bądź drużynowego jest dla wychowanków uosobieniem ideałów Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego. Dlatego osoba instruktora musi podlegać szczególnej trosce Związków, a wytyczne dotyczące ich kształcenia są szczególnie cenne dla analizy wartości jakie w rzeczywistości są wcielane w życie. Wymagania stawiane instruktorom określane są w regulaminach stopni instruktorskich, w nich zawarta jest też idea poszczególnych stopni. Podczas analizy regulaminów stopni instruktorskich i harcerskich istotne będzie zaznaczenie jednej z różnic metodycznych - podejścia do koedukacji. Stosowana jest ona w ZHP, wprowadzona została w 1956 roku. W drużynach ZHP są zarówno dziewczęta jak i chłopcy, mają wspólną drużynową lub drużynowego. Cele wychowawcze realizuje się

w koedukacyjnych drużynach. W ZHR istnieją dwa oddzielne pionie wychowawcze, które ze sobą współdziałają. Ma to również skutki organizacyjne – ZHR tworzą niezależne od siebie Organizacja Harcerek i Organizacja Harcerzy. Dla uproszczenia dalszej analizy, tutaj, a także w dalszych częściach pracy posługiwać się będę wyłącznie regulaminami Organizacji Harcerzy ZHR.

Zarówno w ZHP jak i w ZHR istnieją trzy stopnie instruktorskie: przewodnik, podharc mistrz i harc mistrz. Każdy z nich odpowiada pracy na pewnym szczeblu organizacyjnym Związku – odpowiednio hufca, chorągwi i ogólnokrajowym. Wymaga też określonych kompetencji wychowawczych.

3.3.1. System Stopni Instruktorskich ZHP⁶⁸

Stopnie instruktorskie są *odzwierciedleniem poziomu wiedzy, dojrzałości społecznej i umiejętności wychowawczych instruktora*. By zdobyć stopień należy spełniać pewne wymagania, ułożyć i zrealizować próbę, która jest drogą dojścia do wymaganego poziomu, określanego poprzez *ideę stopnia*. Określa ona zwłaszcza walory wychowawcze.

ZHP określa przewodnika jako wzór dla harcerzy, osobę o uzdolnieniach przywódczych, znajdującą radość we współdziałaniu. Świadomie stosuje metodę harcerską, ma poczucie odpowiedzialności za zespół w którym pracuje. Jednocześnie kształtuje on własną osobowość w zgodzie z Prawem Harcerskim. Posiada także odpowiednie umiejętności predestynujące go do pracy wychowawczej.

Podharc mistrz swoją postawą propaguje wartości harcerskie, rozumie otaczających go ludzi, reaguje na ich potrzeby, buduje swój autorytet. Potrafi dostrzec problemy, rozwiązać je, widzi je z różnych perspektyw. Ma własny światopogląd na sprawy nurtujące jego środowisko.

Harc mistrz *konsekwentnie realizuje swoje życiowe cele. Ma poczucie odpowiedzialności za życie rodzinne i społeczne. Kreuje rzeczywistość. Jest znaczącą osobowością w zespole instruktorskim, z którym pracuje. (...) Własne*

⁶⁸ *System Stopni Instruktorskich ZHP*. Dokument stanowi Załącznik do uchwały nr 21/XXXIII Rady Naczelnej ZHP z dnia 17 czerwca 2006 r. Nie został wydany drukiem, dostępny jest w Internecie: <http://csi.zhp.pl/download.php?id=71> (stan z 1 marca 2007 r.).

doświadczenia życiowe i wychowawcze potrafi przełożyć na trwały dorobek. Ma dużą wiedzę i umiejętności w zakresie samodzielnego kierowania zespołem. Potrafi inspirować i organizować swoje środowisko do potrzebnego społecznie działania. Wpływa na oblicze harcerstwa. Jest wzorem dla instruktorów.

3.3.2. Regulamin Stopni Instruktorskich Organizacji Harcerzy ZHR⁶⁹

Stopnie instruktorskie w ZHR zdobywane są poprzez realizację prób, a także poprzez służbę instruktorską lub w charakterze instruktora. Idea stopnia określana jest w regulaminie poprzez ideał danego instruktora na płaszczyznach bycia człowiekiem, chrześcijaninem, Polakiem i wychowawcą. Ideał każdego stopnia jest szeroko opisany, poniżej wybrane są tylko niektóre jego elementy.

Przewodnik dba o własny rozwój, odkrycie własnego powołania i wytrwale dąży do wyznaczonych przez siebie celów. Jest chrześcijaninem, zna zasady swojej wiary i pogłębia je, żyje nauką Kościoła. Jest patriotą, aktywnie służy swojemu krajowi, uczestniczy w życiu kraju, zna jego historię. Dąży do ideału zawartego w Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim, zna i stosuje odpowiednią metodę harcerską.

Podharc mistrz zna swoje talenty i rozwija je, potrafi krytycznie widzieć świat i jest odpowiedzialny za swój wpływ na niego. Potrafi kierować zespołem ludzi dorosłych, wymaga od siebie. Dąży do realizacji swojego powołania. Jako chrześcijanin daje świadectwo swej wierze, czynnie ją pogłębia. Umacnia swą tożsamość narodową, jest współorganizatorem życia swej społeczności. Jest wzorem instruktora, wychowuje wychowawców, jest za nich odpowiedzialny, dba o ich formację.

Harc mistrz cechuje się odważnym wyznawaniem prawdy, dba o ludzi, którzy są przy nim z racji jego powołania, realizuje swój kierunek rozwoju zawodowego, ma w nim osiągnięcia. Dzieli się swą wiarą, dąży do doskonałości. Jest aktywnym członkiem Kościoła. W życiu społecznym cechuje go ideowość, dąży do rozwoju silnej, chrześcijańskiej Polski. Jest współodpowiedzialny i współtworzy Związek i jego oblicze ideowe, rozwija środowisko instruktorskie,

⁶⁹ *Regulamin Stopni Instruktorskich Organizacji Harcerzy ZHR*, wyd. ZHR, Warszawa 2004. Wprowadzony rozkazem Naczelnika Harcerzy Ls 10/2004 z dnia 27 września 2004 r.

swoim działaniem przyczynia się do rozwoju ideowości ZHR w konkretnych działaniach i programach.

3.3.3. Podobieństwa i różnice

W obu organizacjach funkcjonuje trzystopniowy system stopni o identycznym nazewnictwie. Obie organizacje od wszystkich swoich instruktorów wymagają zdolności przywódczych i organizacyjnych, a także odpowiedzialności za powierzonych im harcerzy. Wspólnymi wymaganiami jest też odpowiedni poziom moralny – bycie wzorem, aby wychowywać przez przykład.

W regulaminach wyraźnie zaznaczają się różnice pomiędzy organizacjami. ZHR dopuszcza do rozpoczęcia próby na przewodnika harcerzy mających 17 lat, harcerze ZHP mogą zaczynać realizować próbę rok wcześniej. W każdym z regulaminów określone są idee poszczególnych stopni. Znacznie obszerniejsze i dokładniejsze są one w ZHR, obejmują one cechy, które powinien mieć instruktor jako człowiek, chrześcijanin, Polak i wychowawca. W regulaminie ZHP idea stopnia określa tylko cechy ludzkie i wychowawcze, nigdzie nie wspomina o potrzebie rozwoju patriotycznego i duchowego.

3.4. Wzorce osobowe zawarte w stopniach harcerskich

Praca stopniami harcerskimi jest podstawowym narzędziem metodycznym obydwóch organizacji. Idea zdobywania stopni oparta jest na dostosowywaniu wymagań do wieku oraz na realizowaniu prób, które są pewnym wyzwaniem. Każdy harcerz realizuje próbę na stopień zawierającą zadania z różnych dziedzin, w których powinien się rozwijać. Realizacja zadań będzie wymagała pewnego wysiłku, ale jednocześnie nie będzie przerastała możliwości harcerki lub harcerza. W analizie systemu stopni chciałbym skupić się przede wszystkim na ideale stopnia – Harcerki/Harcerza Rzeczypospolitej (HR). Jest to ostatni stopień, dlatego możemy powiedzieć, że osoba, która go zdobyła, realizuje przynajmniej teoretycznie wszystkie te wartości, do których była wychowywana

w całym harcerskim życiu. W przypadku ZHR zanalizowany zostanie tylko regulamin Organizacji Harcerzy.

3.4.1. System stopni harcerskich w ZHP⁷⁰

Stopień Harcerki, Harcerza Rzeczypospolitej zdobywa się w ZHP będąc w drużynie wędrowniczej, kończy się go zdobywać będąc już pełnoletnim. Próba trwa od roku do dwóch lat, ułożona jest indywidualnie wraz z opiekunem, przedstawiona kapitule stopnia, która działa przy jednostce ZHP (drużyna, szczerp, związek drużyn lub hufiec). W jej skład wchodzi harcerki, harcerze posiadający już ten stopień.

Harcerka, bądź Harcerz Rzeczypospolitej w ZHP *ma własny system wartości wynikający z Prawa Harcerskiego. Kieruje się nim we wszystkich aspektach swojego życia. Potrafi godzić pełnione przez siebie role, np. w rodzinie, w szkole, w pracy, w działalności społecznej. Osiąga mistrzostwo w wybranych dziedzinach aktywności. Jest świadomą obywatelką/świadomym obywatelem RP. Swoim życiem daje świadectwo o harcerstwie.* Aby ten ideał zrealizować harcerz układa próbę obejmującą trzy dziedziny. W pracy nad sobą – umacnia swoje zalety i walczy z wadami, dba o zdrowie i rozwija osobowość poprzez udział w różnych formach życia duchowego i kulturalnego. Pełni stałą służbę przynosząc wymierne efekty. Poszukuje też swojego miejsca w społeczeństwie, realizując swój pomysł na życie, na różnych płaszczyznach (nauka, praca, rodzina). Zna swoje prawa i obowiązki, stara się z nich wywiązywać, wie, na czym polega system państwa prawa, zna w nim swoje miejsca. Dąży do osiągnięcia samodzielności ekonomicznej.

3.4.2. Regulamin stopni harcerzy ZHR⁷¹

Stopień Harcerza Rzeczypospolitej w Organizacji Harcerzy ZHR zdobywa się przed istniejącą przy Chorągwi Kapitułą, układając odpowiednią próbę.

⁷⁰ *System stopni harcerskich.* Dokument stanowi załącznik nr 1 do Uchwały nr 40/XXXII Rady Naczelnej ZHP z dnia 15 czerwca 2003 r. Dokument nie został wydany drukiem, jest dostępny w Internecie: http://dokumenty.zhp.pl/download_81/rnu0340.doc (stan z 1 marca 2007 r.)

⁷¹ *Regulamin gwiazdek zuchowych, stopni harcerzy i wędrowników,* wyd. ZHR, Warszawa 2005. Wprowadzony rozkazem Naczelnika Harcerzy LS 03/2006 z dnia 26 marca 2006r. (data wydania umieszczona w druku jest błędna, ponieważ Regulamin wszedł w życie w 2006 roku).

Zawiera ona od 6 do 10 zadań, z których przynajmniej 3 powinny zakończyć się trwałym śladem, muszą też znaleźć się w niej zadania z dziedziny rozwoju religijnego i moralnego. Próba układana jest indywidualnie z opiekunem.

Ideał stopnia zawiera *Sylwetka Harcerza Rzeczypospolitej*⁷². Według tego ideału jest on autorytetem harcerskim dla innych. Żyje według Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego, cechuje go dojrzała wiara w Boga, którą rozwija i kieruje się w życiu, świadczy o niej. Dostrzega działanie Boga w swoim życiu, chce naśladować Chrystusa poprzez heroiczną miłość. Dbą o swoje życie religijne. Nie jest materialistą, sprzeciwia się relatywizmowi etycznemu. Ma ukształtowany charakter, cały czas nad nim pracuje, stawiając sobie wysokie wymagania. Jest rzetelny, odważny, ambitny, samodzielny, zaradny, życzliwy, wrażliwy, roztropny, radosny. Wytrwale dąży do celu. Rozpoznaje swoje powołanie i miejsce w społeczeństwie. Ma śmiałe marzenia, odważnie wyznacza sobie cele i konsekwentnie je realizuje. Ma wizję swojej przyszłości, zdobywa wiedzę by ją realizować. Szanuje życie od poczęcia do naturalnej śmierci, jest wierny i czysty, docenia wartość czystości przedmałżeńskiej. Rozwija się zawodowo, wzorowo spełnia swoje role społeczne, cechuje go odpowiedzialność i rozsądek. Tworzy dobra kulturalne, zna dorobek kulturalny Polski i Europy. Prowadzi zdrowy tryb życia. Inspiruje innych, wie jaki ślad chce po sobie zostawić. Potrafi służyć Polsce i czynnie to robi.

3.4.3. Podobieństwa i różnice

W obu organizacjach zadania na stopień Harcerza Rzeczypospolitej realizowane są według indywidualnej próby ułożonej z bardziej doświadczonym opiekunem, przed odpowiedzialnością Komisją lub Kapitułą. Oba regulaminy zakładają, że Harcerz Rzeczypospolitej ma własny system wartości oparty o Prawo i Przyrzeczenie Harcerskie. Trudno jednak porównać wartości zawarte w ideach stopni poszczególnych organizacji. Różnią się one znacznie stopniem szczegółowości. Idea stopnia HR w regulaminie ZHP zawiera się w kilku

⁷² Dokument ten jest integralną częścią *Regulaminu stopni harcerzy*, zawiera szeroki opis ideału tego stopnia i na potrzeby tej pracy musi zostać streszczony, przez co wiele wartości wymienianych w nim nie może być tu podjętych.

zdaniach, w ZHR jest znacznie bardziej rozbudowana i dotyka większej ilości sfer życia. Obejmuje sferę życia duchowego i religijnego, mówi o powołaniu człowieka, postawie służby Polsce, podając szczegółowo cechy jakimi powinien się charakteryzować Harcerz Rzeczypospolitej. Te sfery nie pojawiają się w idei i wymaganiach na stopień HR w ZHP.

3.5. Podsumowanie

Szczegółowe porównanie wartości zawartych w dokumentach Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej okazuje się być trudnym zadaniem. Na przeszkodzie stoi zwłaszcza różna budowa paralelnych dokumentów, a także różny stopień ich szczegółowości.

Obie organizacje łączy wiele wartości, które chcą propagować. Opierają swoje systemy przede wszystkim na Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim, choć różnią się sformułowaniem Prawa. Za swoje statutowe cele uważają wychowanie młodych ludzi do postaw obywatelskich, propagowanie zdrowia i zdrowego trybu życia, patriotyzmu, szacunku dla przyrody, przyjaźni i współpracy międzynarodowej. Są organizacjami wychowawczymi, niezależnymi politycznie.

Różnice zaznaczają się już w strukturze. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku regulaminów stopni, można tu też zauważyć różne podejście organizacji do tego narzędzia metodycznego. W ZHP regulaminy są znacznie krótsze i bardziej ogólne. ZHR szczegółowo opisuje idee stopni i dokładniej precyzuje wymagania. We wszystkich dokumentach można też zauważyć różnice w odniesieniu do Boga – jest On bardziej obecny w dokumentach ZHR, stanowi fundament na którym buduje się harcerstwo, a personalizm chrześcijański jest podstawą wychowania. Wartości chrześcijańskie są też dla ZHR uzasadnieniem wartości zawartych w Prawie i Przyrzeczeniu Harcerskim. W dokumentach ZHP odniesienia te są znacznie rzadsze, pozostawiają szerokie pole interpretacji. Bóg jest rozumiany niekoniecznie jako osobowy, nie wspomina się o potrzebie relacji z Nim. Ważna wydaje się być też różnica w samym Prawie Harcerskim – organizacje różnią się brzmieniem pierwszego punktu Prawa: w ZHP brzmi on:

Harcerz sumiennie spełnia swoje obowiązki wynikające z Przyrzeczenia Harcerskiego, natomiast w ZHR: Harcerz służy Bogu i Polsce i sumiennie spełnia swoje obowiązki. Inne jest też podejście do tradycji harcerskich – ZHP odnosi się w swych dokumentach przede wszystkim do skautingu, ZHR nawiązuje częściej do tradycji harcerstwa międzywojennego i „niepokornego” harcerstwa lat 80-tych.

4. Metafora drzewa - wnioski

Aby opisać wnioski, jakie płyną z przedstawionej wyżej analizy, a także by w praktyce nawiązać do harcerskiej metodyki, która zaleca umiłowanie przyrody i stosowanie w gawędach obrazowych przykładów, chciałbym się posłużyć metaforą, porównując obie organizacje do drzew. Każde drzewo zakorzenione jest w ziemi. Im lepiej rozwinięty, dobrze dostosowany do gleby system korzeniowy, tym silniejszy jest pień drzewa, jego gałęzie, tym lepsze są owoce. W przypadku organizacji harcerskich korzeniom drzewa odpowiadają założenia filozoficzne i historia do której odwołują się poszczególne organizacje. To z nich czerpie siłę pień, którym są, wartości w nich zawarte, sposoby i normy działania. Z nich z kolei wyrastają owoce – czyli wychowankowie organizacji, którzy kształtowani przez instruktorów przyswajają sobie wszystkie te wartości, a następnie przekazują je dalej.

4.1. Korzenie – historia i fundament

Zarówno Związek Harcerstwa Polskiego, jak i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej jako podstawę swego systemu wartości podają Przymierzenie i Prawo Harcerskie. Przymierzenie stanowi wyraz dobrej woli każdego harcerza, chęci podejmowania służby Bogu i Polsce, a także pomocy bliźnim. Prawo jest deklaracją wierności podjętym zobowiązaniom, honorowego postępowania, szacunku dla przyrody, posłuszeństwa przełożonym, pogody ducha, ofiarności, czystości w myślach, mowie i uczynkach, a także wstrzeźliwości od używek. Jest zbiorem jasnych i wymagających norm postępowania, które mogą dać podstawy własnemu systemowi wartości. Ważne jest jednak, by również te normy osadzić w szerszym kontekście, z którego wyrastają, by pokazać ich korzenie.

*Podstawą wychowania w ZHP są normy moralne, wywodzące się z uniwersalnych, kulturowych i etycznych wartości chrześcijaństwa. ZHP uznaje prawo każdego członka Związku do osobistego wyboru systemu wartości duchowych*⁷³. Ten statutowy zapis wydaje się być kluczowy dla całego systemu wartości ZHP i dla określenia jego korzeni. Zapis ten jest bardzo szeroki – określenie „wartości wywodzące się z chrześcijaństwa” mieści dużo więcej niż wartości chrześcijańskie, jest zrelatywizowaniem tychże. Nie jest to też określenie precyzyjne – nie wiadomo dokładnie, jaką treść w sobie niesie. Wartości chrześcijańskie wynikają z odniesienia do osoby Jezusa Chrystusa. W dokumentach ZHP to odniesienie się jednak nie pojawia. W miejscu wiary w Chrystusa jest wiara w nieokreślonego bliżej Boga, lub osobisty stosunek *do duchowych wartości życia – takich jak: miłość, prawda, dobro, sprawiedliwość, wolność, piękno, przyjaźń, braterstwo, nadzieja*⁷⁴. ZHP nie napełnia pojęcia Boga obiektywną treścią – nie daje jasnych wskazówek prowadzących do wiary w Boga osobowego. W imię wolności pozostawia wszystkim swoim członkom (czyli również instruktorom) możliwość wyboru wartości duchowych. W przypadku instruktorów jest to o tyle ważne, że wartości, które sami wyznają, będą potem przekazywać swoim wychowankom. Deklaracje mówiące o otwartości ZHP na wszystkich, chęć propagowania idei harcerskich także wśród niezrzeszonych, niezależnie od rasy, poglądów czy wyznania, nosi w sobie znamiona utylitaryzmu, w którym chce się zapewnić maksimum dobra jak największej ilości ludzi. Według G. Moore’a, przedstawiciela tego nurtu filozoficznego, jednym z najwyższych dóbr jest podziw dla szlachetnych charakterów⁷⁵. Można też zauważyć, że u podstaw wartości wyznawanych przez ZHP stoi liberalizm. Jest to prąd filozofii zwłaszcza politycznej, który podkreśla wolność i równość wszystkich obywateli, bez względu na ich pochodzenie i wyznanie; postrzega państwo (czy też inne organizacje) jako narzędzie mające wspomagać obywateli w realizacji celów, o małym stopniu interwencji w kwestie

⁷³ Statut ZHP § 2 p. 3.

⁷⁴ Por. *Podstawy wychowawcze ZHP*, dz. cyt..

⁷⁵ Por. W. J. Bober, *Utylitaryzm*, [w:] J. Hartmann (red.), dz. cyt., 242.

szczególne⁷⁶. Liberalizm stawia w centrum jednostkę, jej wolność i rozwój, ogranicza natomiast wszelki wpływ struktur na nią do minimum.

ZHR z kolei deklaruje, że wychowuje swoich członków w oparciu o wartości chrześcijańskie. Jednoznacznie wskazuje, że źródłem Prawa Harcerskiego jest Dekalog. Osadza w ten sposób wartości wypływające z Prawa Harcerskiego w szerszym kontekście, dając im bardzo konkretną podstawę. Podobnie określa też pojęcie Boga, jako Boga osobowego. Powoduje to zmniejszenie zasięgu oddziaływania, choć ZHR nie zamyka przez to drogi do członkostwa osobom niewierzącym – jest otwarty na wszystkich poszukujących wiary, ci nie mogą jednak być instruktorami. Jako podstawę wychowania ZHR obiera chrześcijański personalizm, *który porządkuje relację pomiędzy samodoskonaleniem, służbą, oraz celami wychowania*⁷⁷. Najważniejszą cechą personalizmu jest uznanie, że człowiek jest osobą (czyli bytem posiadającym rozum i wolę, jest kimś, a nie czymś i jest niepowtarzalny. Może być tylko celem, nigdy zaś środkiem działania)⁷⁸, a szczególnie istotną sferą jego życia są relacje. On sam ma czynić świat bardziej „ludzkim”⁷⁹. ZHR w swych dokumentach przedstawia też swoją wizję człowieka – postrzega go jako istotę potencjalną, zdolną zawsze do postąpienia o krok dalej, do przekraczania siebie w drodze do doskonalenia. Za horyzont ludzkiego rozwoju uważa służbę – jest ona wyrazem ofiarowania siebie i zmierzania ku pełni swego powołania.

Można zauważyć, że ZHP i ZHR różnią się też w deklaracjach odwołujących się do historii i kontekstu przynależności do rodziny skautowej. Choć obie organizacje odwołują się zarówno do skautingu jak i do źródeł harcerskich, to zauważalna jest różnica w akcentach. ZHP odwołuje się przede wszystkim do skautingu, należy zresztą do światowych organizacji WOSM i WAGGGS, chce te organizacje współtworzyć i realizować ich cele. ZHR, choć czerpie ze skautowej tradycji, to podkreśla swe przywiązanie do typowo polskich

⁷⁶ Por. J. Hartmann, *Liberalizm*, tamże, s. 125-126.

⁷⁷ *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego ZHR*, s. 5.

⁷⁸ Por. J. Wojtysiak, *Osoba* [w:] J. Hartmann (red.), *Słownik...*, s. 160.

⁷⁹ Por. S. T. Kołodziejczyk, *Personalizm*, [w:] tamże, s. 166.

korzeni harcerskich – wymieniając tradycje harcerstwa międzywojennego i niezależnego harcerstwa z lat 80-tych.

4.2. Pień – priorytety i sposoby działania

Spróbujmy teraz zobaczyć jakie konsekwencje będą miały trendy filozoficzne stojące u podstaw tych organizacji na przyjęcie konkretnych sposobów działania.

Chęć maksymalizacji dobra, która stoi u podstaw utilitaryzmu, a także poszanowanie dla wolności i zredukowanie wszelakich interwencji do minimum stojące u podstaw liberalizmu można zauważyć w konkretnych rozwiązaniach regulaminów ZHP. Organizacja ta nie ingeruje w żaden sposób w wybór wartości religijnych, choć podkreśla potrzebę rozwoju duchowego. Bardzo ogólny w wymaganiach system stopni instruktorskich i harcerskich wskazuje na potrzebę rozwoju, ale nie precyzuje dokładnie w jakim kierunku ma ten rozwój iść. Dobrze ukazuje to deklaracja pragnienia pozostawienia świata lepszym niż się go zastało⁸⁰. Nie jest to zmienianie świata w jakimś konkretnym kierunku – chodzi o pomnażanie dobra. W ten sposób regulaminy dają też szerokie pole manewru komisjom stopni – mogą one swobodnie dostosowywać wymagania do poszczególnych osób, lecz jednocześnie stwarzają zagrożenie nieporównywalności wymagań na stopnie, które zdobywane są przed różnymi komisjami. Wydaje się, że w kluczu pewnego utilitaryzmu można też potraktować istniejącą w ZHP koedukację – która niezgodna z pierwotnym duchem Baden-Powella stwarza jednak możliwości szerszego działania – sprawia, że łatwiej założyć drużynę, zwłaszcza w mniejszych miastach, łatwiej też utrzymać jej liczebność i w ten sposób oddziaływać na większą ilość osób. Powstaje jednak pytanie czy nie traci się w ten sposób na jakości wychowania. Wprowadzenie koedukacji sprawia, że w drużynie są dziewczęta i chłopcy w tym samym wieku, ale mający różne potrzeby rozwojowe. Brak koedukacji w ZHR jest nawiązaniem do tradycji harcerstwa przedwojennego, ma też uzasadnienie

⁸⁰ Por. *Podstawy wychowawcze ZHP*.

w oparciu o chrześcijański model ról społecznych, co w praktyce wymaga przekazywania wartości dziewczynom przez drużynową, a chłopcom przez drużynowego. Inne są także potrzeby psychofizyczne obu płci, co wymaga stosowania odmiennych metod w stosunku do chłopców i dziewcząt⁸¹.

Chrześcijański personalizm i chrześcijańskie wartości stojące u podstaw wychowania w ZHR i podkreślane we wszystkich analizowanych dokumentach również determinują konkretne sposoby działania. Personalizm zakłada poświęcenie maksymalnej uwagi jednostce i jej rozwojowi w kierunku realizacji własnego powołania. W głównych celach działania ZHR wychowanie ma charakter priorytetowy – jest jednym z dwóch głównych celów istnienia tej organizacji, podczas gdy w ZHP tych celów jest pięć, są one znacznie bardziej rozbudowane – mają charakter bardziej społeczny niż wychowawczy. Przyjęcie konkretnej wizji człowieka, który ma swój cel istnienia i jest istotą dynamiczną sprawia, że wychowanie jest bardziej ukierunkowane. Celem jest nie tylko rozwój, ale ukształtowanie człowieka według pewnych ściśle określonych wartości, które wyrażone są w wymaganiach regulaminów stopni harcerskich i instruktorskich, włączając w to wymagania dotyczące życia wiary i postawy patriotycznych wobec Polski. Harcerz ma być nie tylko dobrym człowiekiem i obywatelem, ale również dobrym chrześcijaninem. Większa jest też wierność stosowania pierwotnych zaleceń Baden-Powella dotyczących braku koedukacji. Zalecenie to realizowane jest nie tylko w drużynach, lecz także na wyższych szczeblach – skutkiem tego jest istnienie dwóch organizacji – Harcerki i Harcerzy, o odrębnej strukturze i regulaminach. Ta wierność okupiona jest jednak większym wysiłkiem organizacyjnym. Kolejnym przejawem radykalizmu jest pełnienie wszystkich funkcji wychowawczych w ZHR społecznie – dając w ten sposób wzór bezinteresowności wychowankom i wychowując przez przykład.

⁸¹ Por. *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR*, dz. cyt., 13-14.

4.3. Owoce – wychowankowie organizacji

Na końcu przyjrzyjmy się wychowankom ZHP i ZHR. Znając już istotne dla tych organizacji wartości możemy przewidywać co będzie ważne i na co zwracać będą uwagę w swoim życiu ich wychowankowie. W tym celu ponownie sięgniemy do ideałów stopni harcerskich i zobaczymy jacy będą ludzie, którzy realizują wartości w nich zawarte.

Owocem pracy wychowawczej ZHP jest człowiek, który ma własny system wartości zgodny z Prawem Harcerskim, kieruje się nim w życiu. Stawia wartości duchowe ponad materialnymi. Religia nie jest dla niego czymś podstawowym – ważniejsza jest jego osobista droga rozwoju duchowego. Jest człowiekiem, który dąży do tego, polepszania świata, chce aktywnie współtworzyć rzeczywistość, którą wokół siebie zastaje. Jest obywatelem świata, chce szerzyć na nim idee wyniesione z harcerstwa, jednocześnie jest tolerancyjny. Chce tworzyć własną przyszłość – rozwijać się, osiągać mistrzostwo w wybranych dziedzinach i tym służyć ludziom. Pamięta o swoich harcerskich korzeniach i chce dawać im świadectwo.

Harcerz wychowany przez ZHR ma system wartości zgodny z Prawem Harcerskim i Dekalogiem, jest chrześcijaninem znającym swoją wiarę, postępującym według jej reguł i dającym jej świadectwo. Dąży do odkrycia i spełnienia swojego powołania życiowego, które odkrywa w relacji z Bogiem, przygotowuje się do niego. Realizacja powołania jest dla niego drogą do osiągnięcia szczęścia. Pracuje nad sobą, dąży do własnego rozwoju, lecz nie bazuje w tym tylko na własnych siłach, a ufa także w pomoc Boga. Szuka w jaki sposób mógłby służyć innym, jest wzorem w wypełnianiu ról społecznych. Jest otwarty na świat, lecz patrzy na niego poprzez pryzmat swoich wartości, nie jest bezkrytyczny. Chce służyć Polsce – zarówno w kraju, jak i za granicą Ojczyzna stanowi dla niego dużą wartość.

Obraz zakreślony przez ZHP wydaje się być bardziej ogólny, mieści się w nim również harcerz ZHR. Nie zachodzi jednak odwrotna relacja. Harcerza ZHR wyróżnia przywiązanie do tradycyjnych wartości związanych z wiarą chrześcijańską i większe przywiązanie do wartości patriotycznych. Harcerz ZHP

wyduje się być bardziej otwarty na świat i postępowy w przyjmowaniu tego, co nowe.

4.4. Podsumowanie

Z analizy systemów wartości Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej wynika, że obie organizacje realizują system wartości pozostawiony przez Roberta Baden-Powella, choć są również pomiędzy nimi dość istotne różnice. O ile przywiązanie do wiary i wartości chrześcijańskich cechuje ZHR, to ZHP wyróżnia się dążeniem do przyjaźni pomiędzy narodami, szukaniem jedności ponad podziałami, co stanowi jedną z podstawowych cech skautingu – w tym celu był on założony. Obie organizacje oferują wychowanie prowadzące do całościowego rozwoju osoby, choć różnie je definiują. ZHR znacznie lepiej opisuje aspekt duchowy i patriotyczny tego rozwoju, nakreśla konkretną jego wizję opartą o ściśle sprecyzowane wartości. ZHP troskę o to pozostawia poszczególnym instruktorom, nie dając w dokumentach dokładnych wskazówek jak tego dokonywać, lecz wskazując potrzebę takiego rozwoju. ZHR skupia swe zainteresowania na działaniach ściśle wychowawczych, ZHP w znacznie większym stopniu deklaruje chęć propagowania pewnych idei związanych nie tylko z ideałami harcerskimi, bardziej deklaruje też chęć podjęcia wysiłku w szerzeniu współpracy pomiędzy narodami. W tym aspekcie ZHR podkreśla rolę utrzymywania kontaktów z Polakami poza granicami kraju i wspierania ich na emigracji, chce *uwrażliwić młode pokolenie na przyjmowanie postaw i realizację działań najbardziej potrzebnych Polsce*⁸².

Działania jednej i drugiej organizacji są bez wątpienia potrzebne – w pewnej mierze się uzupełniają, dając możliwość wyboru rodzicom takiej organizacji, która bardziej odpowiada ich wizji wychowania własnego dziecka.

⁸² Por. tamże, s. 7.

Zakończenie

Poszukiwanie wartości wspólnych dla Związku Harcerstwa Polskiego i Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, a także analizowanie różnic w podejściu do wartości i wychowania pomiędzy tymi organizacjami było dla mnie przede wszystkim ciekawą przygodą. Dostrzegłem, że poznane podczas studiów metody refleksji filozoficznej mogą służyć nie tylko rozmyśleniom metafizycznym, ale przede wszystkim pogłębianiu rozumienia bliskiej mi rzeczywistości. Pozwalają mi też dostrzec, że u podstaw pozornie niezwiązanych bezpośrednio z filozofią organizacji harcerskich stoją nurty filozoficzne, które w znacznej mierze kreują ich systemy wartości i sposoby działania. W konsekwencji praca nad porównaniem systemów wartości uzmysłowiła mi, jak ważna jest refleksja filozoficzna dla rozumienia otaczającego mnie świata.

Przeprowadzona analiza najważniejszych dokumentów ZHP i ZHR wykazuje, że u podstaw systemów wartości obu organizacji stoi przywiązanie do Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego oraz troska o rozwój młodych ludzi. Różni je natomiast przede wszystkim podejście do metody wychowania, rozwoju religijnego i różne pojmowanie wartości patriotycznych. Wyodrębnienie tych różnic i stojących u ich podstaw założeń filozoficznych uważam za największy sukces tej pracy. Wnioski z niej płynące mogą pomóc osobom zainteresowanym harcerstwem w zrozumieniu złożoności i specyfiki tego ruchu, a także w bardziej precyzyjnym określeniu zarówno tego, co łączy, jak i tego, co dzieli poszczególne organizacje. Wśród członków tak ZHP jak i ZHR często można spotkać się z krytycznymi ocenami kierowanymi pod adresem drugiej organizacji. Zazwyczaj nie są one poparte merytorycznymi argumentami, lecz bazują na utartych stereotypach. Ta praca, opierając się na oficjalnych dokumentach wymienionych organizacji – usiłuje tego zagrożenia uniknąć.

Podjęta analiza, choć pokazuje najważniejsze różnice, nie jest z pewnością kompletna. Nie pozwala na to zarówno objętość pracy, jak i przyjęta metoda. By dopełnić obrazu wartości rzeczywiście ważnych w poszczególnych

organizacjach, warto byłoby zbadać również materiały metodyczne stosowane przez obie organizacje. Cenne byłoby również zbadanie jakimi wartościami kierują się członkowie, a zwłaszcza instruktorzy poszczególnych organizacji. To przede wszystkim ich życie i przykład stanowi o sile i skuteczności wychowania. Takie badanie pozwoliłoby na empiryczną weryfikację skuteczności i żywotności wartości do których wychowuje ZHP i ZHR. Porównanie obu systemów wartości utrudniała odmienna struktura organizacji, a także badanych dokumentów, choć przyjrzenie się tej strukturze pozwoliło na określenie wartości, które były ważne na poziomie stosowanych przez te organizacje metod.

Jednym z założeń metodyki harcerskiej jest praca systemem zastępów. Polega on na współdziałaniu harcerzy wewnątrz zastępu i zespołowej rywalizacji na zewnątrz. Wszystkie zastępy realizują jednak wyznaczone im zadania, choć każdy z nich różni się potencjałem i zdolnościami, jakie posiadają jego członkowie, a także wybieranymi przez siebie sposobami osiągania celów. Analogicznie można spojrzeć na organizacje harcerskie. Różnią się one w pewnych aspektach i metodach działania. To stanowi o bogactwie skautowego i harcerskiego ruchu, daje mu siłę, by podejmować działanie w różnych miejscach, wśród różnych ludzi. Należy być świadomym tych różnic i płynących z nich konsekwencji, lecz nie można pozwolić, by zasłaniały one wspólny cel i wartości płynące z Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego.

Aneks

Przrzeczenie i prawo skautowe według Roberta Baden-Powella⁸³

Przrzeczenie skautowe

Przyrzekam na swój honor uczynić wszystko, co leży w mojej mocy, by spełnić obowiązek względem Boga i Króla. Nieść pomoc bliźnim w każdej potrzebie. Być posłusznym prawu skautowemu.

Prawo skautowe

1. Godność skauta polega na tym, że można mu zaufać.
2. Skaut jest lojalny względem Króla, swego kraju, przełożonych, rodziców, pracodawców i podwładnych.
3. Obowiązkiem skauta, jest być pożytecznym i nieść pomoc bliźnim.
4. Skaut jest przyjacielem wszystkich, a bratem każdego innego skauta, bez względu na to do jakiej należy klasy społecznej.
5. Skaut jest rycerski.
6. Skaut jest przyjacielem zwierząt.
7. Skaut jest posłuszny bez zastrzeżeń rodzicom, zastępowemu i skautmistrzowi.
8. Skaut śmieje się i gwizdże w każdej ciężkiej przygodzie.
9. Skaut jest oszczędny.
10. Skaut jest czysty w myśli, mowie i czynie.

⁸³ R. Baden-Powell, *Skauting dla Chłopców*, wyd. Oficyna Przekładu Powszechnego, Warszawa 1990, s. 13.

Przyrzeczenie, Prawo Harcerskie i Zobowiązanie Instruktorskie obowiązujące w Związku Harcerstwa Polskiego⁸⁴

Przyrzeczenie Harcerskie

Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłuszną/posłusznym Prawu Harcerskiemu.

Prawo Harcerskie

1. Harcerz sumiennie spełnia swoje obowiązki wynikające z Przyrzeczenia Harcerskiego.
2. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy.
3. Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim.
4. Harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz postępuje po rycersku.
6. Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
7. Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.
8. Harcerz jest zawsze pogodny.
9. Harcerz jest oszczędny i ofiarny.
10. Harcerz jest czysty w myśli, w mowie i uczynkach; nie pali tytoniu i nie pije napojów alkoholowych.

Zobowiązanie Instruktorskie

Przyjmuję obowiązki instruktorki/instruktora Związku Harcerstwa Polskiego. Jestem świadoma/świadomy odpowiedzialności harcerskiego wychowawcy i opiekuna. Będę dbać o dobre imię harcerstwa, przestrzegać Statutu ZHP, pracować nad sobą, pogłębiać swoją wiedzę i umiejętności. Wychowam swego następcę. Powierzonej przez Związek Harcerstwa Polskiego służby nie opuszczę samowolnie.

⁸⁴ Statut ZHP, § 6.

Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie obowiązujące w Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej⁸⁵

Przyrzeczenie Harcerskie

Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu.

Prawo Harcerskie

1. Harcerz służy Bogu i Polsce i sumiennie spełnia swoje obowiązki.
2. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy.
3. Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim.
4. Harcerz w każdym widzi bliźniego a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz postępuje po rycersku.
6. Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
7. Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.
8. Harcerz jest zawsze pogodny.
9. Harcerz jest oszczędny i ofiarny.
10. Harcerz jest czysty w myśli mowie i uczynkach, nie pali tytoniu i nie pije napojów alkoholowych.

⁸⁵ Statut ZHR, § 4.

Bibliografia

Dokumenty Związku Harcerstwa Polskiego

- *Statut ZHP*, wyd. HBW Horyzonty, Warszawa 2006.
- *Podstawy wychowawcze ZHP*;
por. <http://dokumenty.zhp.pl/download.php?id=720>
(stan z 1 marca 2007 r.).
- *System Stopni Instruktorskich ZHP*;
por. <http://csi.zhp.pl/download.php?id=71>
(stan z 1 marca 2007 r.).
- *System stopni harcerskich*;
por. http://dokumenty.zhp.pl/download_81/rnu0340.doc
(stan z 1 marca 2007 r.).

Dokumenty Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej

- *Statut ZHR*, broszura, wyd. Biuro Naczelnictwa ZHR, Warszawa 2006.
- *Podstawowe zasady wychowania harcerskiego w ZHR*, wyd. Naczelnictwo ZHR, Warszawa, brak daty wydania.
- *Regulamin Stopni Instruktorskich Organizacji Harcerzy ZHR*, wyd. ZHR, Warszawa 2004.
- *Regulamin gwiazdek zachowych, stopni harcerzy i wędrowników*, wyd. ZHR, Warszawa 2005.

Literatura cytowana

- Arystoteles, *Etyka Wielka, Etyka Eudymejska*, wyd. PWN, Warszawa 1977.
- Blackburn S., *Oksfordzki Słownik Filozoficzny*, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1997.
- Baden-Powell R., *Wskazówki dla skautmistrzów*, Wydawnictwo ZHR, Warszawa 1998.
- Baden-Powell R., *Skauting dla Chłopców*, wyd. Oficyna Przeglądu Powszechnego, Warszawa, 1990.

- Cichoń W., *Wartości – człowiek – wychowanie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1996.
- Gutkowski M., *Sylwetka instruktora-wychowawcy harcerskiego w świetle historii oraz dokumentów i materiałów Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej*, maszynopis, Warszawa 1999.
- Hansen W., *Wilk, który nigdy nie śpi*, wyd. HBW Horyzonty, Warszawa 2004.
- Hartmann J. (red.), *Słownik Filozofii*, wyd. Zielona Sowa, Kraków 2004.
- Jacewicz W. ks., *Naczelne hasła moralne skautingu*, wyd. Czuwajmy, Kraków 1992.
- Jedynak S. (red.), *Wartości: etyka i estetyka. Antologia tekstów filozoficznych*, wyd. Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991.
- Kamieński C., Kuc T. (red.), *Vademecum harcerki i harcerza*, wyd. Agencja Wydawnicza EKVARIA, Białystok 1993.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1997.
- *Robert Stephenson S. Baden-Powell*, autor nieznany, [w:] *Znak*, 314-315 (1980).
- Rymarówna Z., *Harcerska służba Bogu i Polsce*, [w:] *Kwartalnik historyczny ZHR nr 2*, Warszawa 1995.
- Sedlaczek S., *Co trzeba wiedzieć o powstaniu harcerstwa?*, [w:] *Kwartalnik historyczny ZHR nr 7*, Warszawa 1999.
- Stróżewski W., *Istnienie i wartość*, wyd. Znak, Kraków 1981.
- Strzembosz T., *Refleksje o harcerstwie i wychowaniu*, wyd. Poznańczyk, Warszawa – Poznań 2006.
- Strzembosz T., *Szare Szeregi jako organizacja wychowawcza*, wyd. IWZZ, Warszawa 1984.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, wyd. PWN, Warszawa 1990.
- Tatarkiewicz W., *Parerga*, wyd. PWN, Warszawa 1978.
- Wróblewski W., *Ethos harcerski i jego przemiany*, [w:] *Znak*, luty-marzec 1989.